

ЉУБОМИР МАРКОВИЋ

ХАЦИ-ПРОДАН У ЛЕГЕНДАМА СТАРОГ ВЛАХА

Животом и јунаштвом Хаџи-Продан Глигоријевић повезао је делове Старог Влаха — околину Сјенице и моравички крај са чачанском котлином и Шумадијом. И време, у коме је живео, борио се и војевао, такође је утицало на повезивање ових крајева и на стварање јединственог подручја у песми и легенди о овом јунаку. И због тога је тешко подвојити народно стваралаштво, везано за име Хаџи-Продана Глигоријевића, пре свега епска казивања, у виду народне песме и легенде, које говоре о животу и јунаштву овог борца у родној Сјеници и оне које казују о његовим борбама против Турака у долини Моравице, на висовима Голије и Јавора, за време првог српског устанка и касније, све до 1814. године, када напушта Рашчиће и Дајићку кнежину и прелази у Трnavу, с друге стране планине Јелице.

Много је легенди које само означавају време, а не врлине и јунаштво Хаџи-Продана и у себи имају само неку од временских одредница: време Хаџи-Проданове буне, пре Аџијиног наступања са војском према Јавору и Сјеници; или када је Хаџи-Продан ишао у срећање црногорској војсци, затим после повлачења Хаџи-Продана из

Рашчића; или када је Хаџи-Продан био старешина Дајићке кнежине, када су се сукобили Максим Рашковић и Хаџи-Продан; или просто — за време господаровања Хаџи-Продана на Голији. . .

Правих легенди о овом јунаку, војсковођи, старешини једне од кнежина Карађорђево Србије, које су везане, тематиком, за просторе од Пештери до драгачевских планина, за овај део Старог Влаха, има неколико. Забележили смо три.¹

Једна је везана за Сјеницу, родно место Хаџи-Продана Глигоријевића. Она не говори само о јунаштву Продановом, већ истиче његове врлине као јунака и човека. То је легенда „Боље и веће награде не тражим“:

„Приликом заузимања Сјенице, Карађорђева војска зароби, поред осталих, и породицу Мустај-бега Чавића. Том приликом, у борбама на Сјеници, истакли су се јунаштвом и командовањем Хаџи-Продан Глигоријевић и кнез Богдан из Кушића. Тада Карађорђе упита Хаџи-Продана чиме да га награди за такво дело, које је учинио у борбама на Сјеници. На то му овај јунак одговори:

— Господару, пре пет година Сулејман Скопљак-паша заробио је моју породицу и мога брата Мијаила. Тада је Мустафа-бег Чавић од њега за злато откупио моју породицу и здраву и читаву испратио ми је у Србију, иако сам се борио против њега. Сад ти, господару, зароби три сина Мустафа-бега са целим њиховим харемом. Поклони им их, јер немам за што да их откупим, да их здраве, читаве и веселе вратим Мустафа-бегу и да му се за поштење поштено одужим, а када се сукобимо — да се опет тучемо као поштени јунаци. Друге, веће и боље награде не тражим!

Карађорђе га загрли и рече му:

— Е, нека ти буде! Ништа боље нема него кад се удружи поштење и јунаштво!“

Друга казује о потреби подизања ћуприје на газу преко Моравице у Приличком пољу, где Хаџи-Продан замало не изгуби главу. Дакле, везана је за Аџин брод, који је остао у легенди и као топоним:

„Пођу једног дана, на коњима, из Приличког поља према Радаљеву и Трешњевици Хаџи-Продан и његов пратилац. Дођу на газ преко Моравице, куда су одувек без по муке пролазили путници. Зађе Марков коњ и пређе реку, а Хаџи-Продан се спотаче на некој литици и леже. Вода га занесе. Грана јове скиде Хаџи-Продану капу с главе, а он се ухвати за јовову грану, па скочи на дрво, а коњ оде низ реку. Марко се узнемири: не зна шта пре да чини — или да спасава јунака, или коња. Ипак, отрча према коњу, јер се налазио у већој опас-

ности. Види да се зауставио у једном виру, дохвати га за гриву, повуче га к себи, коњ се трже и исплива на обалу. Врати се Марко и прихвати Продана са јове. Одморише се и кренуше куд су наумили.

Продан тада рече Марку:

— Овде ћу подићи ћуприју да се не топе ни коњи, ни људи.

И, за годину дана мост повеза обале Моравице тамо где је Хаџи-Продан пао у реку и замало није изгубио главу.

То место доби име Аџин-брод“.

Мост који је скоро изграђен и повезује Радаљево са путем Ивањица—Ариље налази се на Аџином броду.

Трећа легенда говори о томе како је пас побелео од страха пролазећи кроз ходнике дуге пећине. Истовремено казује и о предострожности, опрезности и сналажљивости Хаџи-Продана у његовим Рашчићима:

„Кнез дајићи Хаџи-Продан Глигоријевић господарио је за Карађорђева времена делом моравичког краја с десне стране Моравице. Подигао је кулу при уласку у рашћанску пећину, да би му послужила као магацин за џебану, а у случају напада Турака — да се може тајним ходником сакрити у пећини и отуда пружати отпор непријатељу.

Посебно се интересовао за дубину пећине и њене ходнике, али никако није могао да испита те тајне. Помишљао је да могу Турци и отуда напасти и тада неће бити спаса. Зато нареди својим праћоцима да испитају дубину пећине.

Они брзо припреме план. Једног црног пса увуку у пећину и покажу му правац, баце му хлеба и затворе отвор да се не може вратити. После неколико дана, на велико изненађење, врати се пас потпуно бео. Трагали су с њим да им покаже тај други отвор или крај пећинског ходника. Пас их доведе до села Ртију, пред рћанску пећину“.

Касније су спелеолози утврдили да су те две пећине — рашћанска или Шљепаја, или најновије: Хаџи-Проданова, и она у Ртима повезане подземним природним ходником, дугим око три километра.

*
*   *

Ако се упореде легенде са народним песмама, као облицима епског казивања о Хаџи-Продану Глигоријевићу, види се да легенди има много више од песама. Песме су тематски везане за буну у Тр-

нави, за Хаџи-Продана и остале јунаке ове буне. У њима се овај јунак не помиње и не везује за Стари Влах. И ако се помене, онда је то права реткост. Може се приметити да се јавио потпун апсурд када се говори о односу легенди и народних песама о Хаџи-Продану у Старом Влаху. Поставља се питање: откуда та несразмера између легенди и песама о Хаџи-Продану?

Могуће објашњење:

После Аџијиног напуштања моравичког краја, Шумадије и Србије наступиле су друге прилике и дошли су други људи и други јунаци,² са њима и народни певачи који су се окренули својим савременицима, а мање јунацима из ближе прошлости, какав је био Хаџи-Продан Глигоријевић. А певача је било! Од њих су се истицали (лепотом стиха и бројем испеваних песама) браћа Нешковићи из Миланце — Остоја, гуслар и буљубаша, и владика Јања (Јаникије Нешковић, владика ужичко-крушевачки, касније и шабачки) у моравичком крају, односно у сјеничкој нахији, све до 1833. године, када се граница помера са Радаљева и Лисе на висове Јавора и Голије и овај крај припаја се кнежевини Србији.³ У чачанској котлини певао је највише и најбоље Марко Немањић, син попа Филипа из Трнавe.⁴ Али, ти певачи као да су се заверили против Хаџи-Продана Глигоријевића!⁵ Сигурно је, међутим, да нису. Једноставно окренули су се своме времену, оном око другог српског устанка и касније и певали о јунацима и догађајима из тог времена, какав је (од догађаја) био бој на Кукутњици, или о јунаку Грому Милосављевићу који је са четири друга водио тежу битку од термопилске: њих четворица против 1.200 Турака успели су да поврате нападаче преко Јавора, одакле су дошли. Ти јунаци и догађаји, једноставно, заузели су своје место и потиснули у заборав Хаџи-Проданово јунаштво и борбе које је водио између два устанка.

Творци легенди су други људи. И стварање легенди траје дуже. После њиховог настајања наступа време преношења, глечања и дораде.

Једино се на овај начин може правдати неправда према Хаџи-Продану што у песму није ушао и што о његовом јунаштву мало има места у јуначким песмама у моравичком и сјеничком крају.

У легендама о Хаџи-Продану најмање се говори о његовом јунаштву. Оно се подразумева. Једноставно, не би ушао у причу — да није јунак. И, о њему, као јунаку, не треба говорити. Сувишно је, подразумева се. Зато се на наметљив начин истичу његове карактерне особине: опрезност, сналажљивост, упорност, узвраћање добрим за

добро, одржавање човековог односа према правом човеку, показивање љубави према најближим, посебно према породици.

Те легенде, највероватније настале одмах по одласку из родног краја, из своје кнежине, толико су близу историји да им се може поверовати као историјским чињеницама. С једне стране, добиле су у својој поетичности, а с друге — допуњују историју. Имају, без сумње, изванредно место у сликању јунака о коме говоре и времена у коме је Хаџи-Продан живео у Старом Влаху, на просторима од Сјенице до Моравице и даље према Драгачеву и Шумадији.

НАПОМЕНЕ

1. Казивачи су: Страхиња Циврић, наставник у Приликама, умро 1975. године („Боље и веће награде не тражим“), Радослав — Лале Масларевић из Шареника „Аџин брод“; Љубо Јоловић из Лисе и Миодраг Ранђић из Сивчине („Пас побелео од страха“).

2. Такви су: Ђоко Јованчевић или Ђока Цмиљанић (у песми), или поп Дмитровић, кога је Милош Обреновић поставио за старешину моравичког среза, одмах по припајању моравичког краја Србији 1833. године; Мијаило Ера, кнез Богдан из Кушића и други.

3. Браћа Нешковићи — Остоја и владика Јања испевали су следеће песме: „Бој на Кукутњици“, „Спомен на бој на Кукутњици“, „О цркви и школи у Миланци“ (Владика Јанићије Нешковић), „Буљубаша Реџо и поп Дмитровић“, „Хвала буљубаше Реџа“, „Поп Ђоко Цмиљанић и Реџо буљубаша“ (о овом видети: у збирци „Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића“, књига четврта, САНУ, Београд, 1974, за штампу припремили Живомир Младеновић и Владан Недић; „Српске народне пјесме и шаливи припјевци“, прикупио и издао Јеврем Чакаревић, учитељ у Ужицу, 1931, као и мој рад: „Остоја Нешковић, народни певач“, објављен у XIII свесци Зборника радова Народног музеја у Чачку).

4. Марко Немањић, син попа Филипа, из Трнавe певао је песме. Тринаест његових песама уврстио је Вук Стеф. Караџић у IV књигу „Српских народних пјесама“ (1862. године). Ниједна није о Хаџи-Продану Глигоријевићу, нити о догађајима и личностима из Трнавe и чачанске котлине из тог времена. (Видети: Светозар Матић, „Наш народни еп и наш стих“, Матица српска, Нови Сад, 1964, стр. 95—125, и Драгомир С. Поповић, „Народни певачи у пожешкој нахији“ „Градац“, бр. 49, Чачак).

5. Тако народна песма пева о Јеремији Дешићу, у чијој кући је боравио Хаџи-Продан и одатле кроз прозор побегао у чачанску котлину испред турских потера, а не помиње се име Хаџи-Проданово.